

O'ZBEK TILINI CHET TILI O'QITISH VA O'QITISHNING LINGVODIDAKTIKA ASOSLARI (URDU TILI MISOLIDA)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10926070>

Maxsudova Xolisxon Ummatovna

Andijon mashinasozlik instituti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya

Maqolada chet davlatlardan O'zbekistonga kelgan va tibbiyot yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga o'zbek tilini o'rgatishning lingvistik didaktikasi haqida so'z boradi. 16-asrdan boshlab didaktika va lingvistik didaktikaga fan sifatida ko'plab yangiliklar kiritilib, ta'limning zamonaviy uslublari vujudga kelmoqda.

Lingvodidaktikaning amaliy asoslarini aks ettiruvchi omillar, chet eldan kelgan talabalarga o'zbek tilini o'qitishda o'z ona tilidagi so'zlarni qo'llash orqali o'zbek tilidagi so'zlarni tushunish va eslab qolish uchun usullar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar

didaktika, lingvodidaktika, malaka, tarix, dialektika, nazariya, amaliyot, interyer, o'zbek tili, urdu tili, metodologiya.

Xorijda tahsil olayotgan oliy o'quv yurtlarining tibbiyot talabalariga o'zbek tilini chet tili sifatida o'rgatishning lingvodidaktik tamoyillari haqida gapirganda, didaktika va lingvodidaktika atamalariga murojaat qilmaslik mumkin emas. Didaktika (yunon tilidan didaktikos) - ta'lim berish yoki o'rgatish va (didasko) - pedagogikaning umumiy ta'lim nazariyasini belgilaydigan bo'limi hisoblanadi. Bu so'z birinchi marta nemis o'qituvchisi Volfgang Ratkenin (Ratichia) (1571-1635) asarlarida o'qituvchilik mahoratini ta'kidlash uchun paydo bo'ldi.

Ya.A.Komenskiy didaktikani "hamma narsani hammaga o'rgatishning universal mahorati" deb talqin qilgan.

19-asr boshlarida nemis o'qituvchisi I.F.Gerbert didaktikaga ta'limning yagona va izchil nazariyasi maqomini berdi.

Ratihyanin davridan boshlab didaktikaning asosiy vazifasi o'zgarishsiz qoldi - bu muammo: nimani o'rgatish va qanday o'rgatish; zamonaviy ilm-fan ham qachon, qayerda, kimga va nima uchun o'qitish muammolarini jadal o'rganmoqda.

Didaktika fan sifatida o'z sohasida amal qiluvchi qonuniyatlarni o'rganadi, ta'lim jarayonining borishi va natijalarini belgilovchi bog'liqliklarni tahlil qiladi, rejalashtirilgan maqsad va vazifalarning bajarilishini ta'minlovchi metodlar, tashkiliy shakl va vositalarni belgilaydi. Shuning uchun u ikkita funktsiyani bajaradi:

- nazariy;
- amaliy;

Didaktikaning vazifasi yangi avlodlarga ta'lim mazmunini aniqlash, ularni foydali bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishning samarali usullarini izlash va bu jarayon qonuniyatlarini aniqlashdan iborat. Ta'lim va tarbiya o'rtaqidagi bog'liqlikni hisobga olgan holda, didaktikani ta'lim, tarbiya va qabul qilish nazariyasini ilmiy o'rganish sifatida ta'riflash mumkin.

Didaktikaning asosiy kategoriyalariga quyidagilar kiradi: saboq berish, o'qish, o'qitish, bilim berish, tarbiyalash, bilim, qobiliyat, malaka, shuningdek, o'qitishning maqsadi, mazmuni, tashkil etilishi, turlari, shakllari, usullari, vositalari, natijalari.

O'zbek tilini chet tili sifatida o'qitish metodikasida didaktikaga e'tibor ayniqsa muhim o'rin tutadi. Didaktik tayyorgarlikning bir tarmog'i til o'qitishda yangi texnologiyalardan foydalanish sohasida ish olib boradi. Oliy ta'lim muassasasining chet ellik talabalariga didaktik bilim, ko'nikma va malakalarni o'rgatishda ularni yangi o'qitish texnologiyalari bilan qurollantirish zarur. Til o'qitish samaradorligini oshirishda davlat tilini o'qitishdagi yangi texnologiyalar katta ahamiyatga ega. Xorijiy mamlakatlardan kelgan talabalarga til o'rgatishda ta'lim sohasidagi zamonaviy imkoniyatlardan unumli foydalanib, innovatsion g'oyalar bilan o'qitish maqsadga muvofiqdir.

Pedagogikada tilni chet tili sifatida o'rgatishda ishlab chiqilgan uslub va zamonaviy texnologiyalardan foydalanamiz. Buning isboti sifatida 2020-yilgi koronavirus pandemiyasi davrida axborot texnologiyalari yordamida olingan saboqlarni ko'rib chiqishimiz mumkin. Pandemiya o'qituvchilarni izlanishga, o'qituvchilik mahoratini rivojlantirishga va turli vaziyatlardan chiqishga undadi.

X.Kadirova, M.Xodjayev, N.Alavutdinova, L.Ergasheva, G.Yusupova, A.G'ulomov, H.Ne'matovlarning o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish borasidagi ishlari ilmiy jamoatchilikka ma'lum. Ikkinchi til sifatida o'qitishning ilmiy-metodik muammolarini o'rgangan Y.Nurjanova, X.Muxitdinova, B.Qarayevalarning ishlari keng tarqalgan.

Pedagogikada o'qitishning 3 usuli qayd etilgan - ko'rgazmali (ko'rgazmali), tushuntirish (og'zaki) va amaliy.

Tilni chet tili sifatida o'rgatishning uchta usuli mavjud:

- 1) tarjima (taqqoslash) usuli;
- 2) tabiiy (vositachi tilsiz) usul;
- 3) aralash usul;

O'zbek tilini chet tili sifatida o'rgatish amaliyotimda bu usullar orasidan qiyosiy metodni alohida ajratib ko'rsatmoqchiman. Nomidan ko'rinib turibdiki, bu yerda biz bir tildan boshqa tilga tarjima qilingan so'zlarni yoki jumalarni solishtiramiz.

Taqqoslashda biz nafaqat ma'noni, balki etimologiyani, fonemik xususiyatlarni va dialektikani ham o'rganamiz. Bu usul bilan ishlagan holda o'zbek tilida qo'llanilgan so'zlarning asl ma'nosi qayerdan kelganini o'rganamiz, ularning fonematik xususiyatlarini kuzatamiz, shuningdek, O'zbekistonda qo'llanishini o'rganamiz. Shundan so'ng o'qitilayotgan tilda so'zlashuvchilarning so'zlarini o'z ona tili bilan solishtiramiz. Natijada bu so'zlar har ikki tilda bir xil ma'noni tushuntirib, talaffuzi yaqin ekaniga guvoh bo'lamiz.

Amalda tushuntiraman:

M.: 1. Yuz, ingliz tilida-face. Urducha – chirra. Bu so'z arab tilidan olingan bo'lib, o'zbek tilida qo'llanadi. "Chiroyli" so'zi go'zal ma'nosini bildiradi, shuningdek, odamning tashqi qiyofasini ifodalash uchun "nozik qiz" deymiz.

2. Ovoz - ovozli-urdu tilida avaz. Bu so'z ham arab tilidan olingan bo'lib, o'zbek tilida ham ovoz tarzida talaffuz qilinadi.

Yuqorida keltirilgan misollardagi so'zlarni solishtirib, ma'no va talaffuz jihatidan o'zbek va urdu tillarida o'xshash so'zlarni topdik. Bu so'zlarning o'zagi arabcha ekanligiga ham guvoh bo'ldik. Shuning uchun tarjima usuli bilan birlashtirilganiga qaramay, taqqoslash usulini alohida usul sifatida ajratib ko'rsatish uchun jiddiy asos bor.

Aytishimiz mumkinki, o'zbek tilini chet tili sifatida o'qitishning 4 ta usuli mavjud:

- 1-tabiiy usul
- 2 - O'tkazish usul
- 3 - Taqqoslash usul
- 4-aralash usul

Hozirgi zamon didaktikasi shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayoni samaradorligining mezoni nafaqat o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar miqdori, balki o'quvchilarning aqliy rivojlanishining yuqori darajasi, o'rganilayotgan darsning mohiyatini o'zlashtira olish qobiliyatidir.

Ta'lim jarayonida yuzaga keladigan ta'lim va tarbiyaning o'zaro ta'sirini o'rganish, u qanday sharoitlarda o'quvchilar ongining kognitiv vazifaning paydo

bo'lishidan uni hal qilishgacha, jaholatdan bilimga, qobiliyatsizlikdan harakatini ta'minlashini aniqlashga qaratilgan. Bilimdan amaliyotda foydalanish orqali chet eldan kelgan talabalar o'zbek tilini bemalol o'rganishi mumkin.

Ishonchimiz komilki, o'zbek tilidagi yangi so'zlarni Pokistondan kelgan talabalarga o'rgatishda solishtirish usulidan foydalansak, talabalar tez qabul qilinadi va o'zbek tilida so'zlash uchun yaxshi sharoit yaratiladi. Shu bilan birga o'quvchilarning o'zlari ham yangi so'zlarni solishtirishga qiziqib, izlanishga kirishdilar.

Didaktikadan oldin, o'quv jarayonining umumiy qonuniyatlarini o'rganayotganda, savol tug'iladi: turli xil o'quv fanlarini o'qitish jarayonida qanday umumiylikni topish mumkin?

Bunday umumiy tushuncha o'qituvchi va talaba o'rtasidagi mantiqiy aloqadir.

Har qanday ta'lim fanini o'rganayotganda bilish vazifasi o'qituvchining harakati ta'sirida amalga oshadi. So'zimizni isboti sifatida bir necha misollar keltiraman. O'zbek tilini o'rgatishda Pokistondan kelgan talabalar tushunadigan so'zlardan foydalanishga harakat qilamiz. Misol uchun, o'qituvchi sinfga kirganda, o'quvchilar: "Assalomu alaykum, Ustoz". Men "Valaykum assalom" deb javob beraman. Ilgari bizni faqat erkaklar shunday salomlashgan bo'lsa, hozir ayollar shunday salomlashadilar - bu Islom dinining jamiyatimizga ta'siri.

"Bugun qaysi kun?" deb so'rasam, "Bugun juma" deb javob berishdi. Bizning haftaning kunlaridan juma ularning kuniga o'xshaydi. Shuningdek, "namoz" so'zi ham shu ma'noda ishlatiladi. "Juma namoziga boramiz", deyishadi.

O'zbekistonga Pokiston va Hindistondan kelgan talabalarning aksariyati musulmonlar, ular islomga e'tiqod qiladilar, namoz o'qiydilar, juma namoziga masjidga boradilar. Masalan, quyidagi o'zbekcha so'zlar ma'no va talaffuz jihatdan o'quvchilarga tanish va yaqin:

O'zbek tilida	arabcha
Dunyo	Dunyo
Ustoz, ustoz Mudarris,	ustoz
Moldova	Moldova
Qur'on	Qur'on
Masjid	Meschit
Azon	Azon
Imon	Imon
Tahajjud	tahjud
Asir	Isir
Axloq	Axloq

Yuqorida misol tariqasida keltirilgan soʻzlar orasida din sohasidagi soʻzlarning aksariyati urdu tiliga oʻxshashligini aniqladik.

Arab tili musulmonlarning xalqaro tili boʻlib, u rasmiy ravishda “Xalqaro til” maqomini olgan buyuk tildir.

Bugungi kunda musulmonlar orasida arab tilidan keyin urdu tili eng keng tarqalgan til hisoblanadi. Hindiston, Pokiston, Bangladesh va Nepalda millionlab odamlar urdu-hind tilida gaplashadi. Dunyo boʻylab markaz va yigʻinlarda urdu tilida suhbat va maʼruzalar oʻtkaziladi. Koʻpchilik ilmiy ishlar va barcha diniy kitoblarning sharhlari (tushuntirishlari) ham urdu tilida yozilgan. Shuningdek, Amerika, Angliya va Yevropada, deyarli arab davlatlaridan tashqari, urdu tilida soʻzlashuvchilar juda koʻp. Shunday ekan, urdu tilini oʻrgangan odam dunyoning hech qaysi burchagida til muammosiga duch kelmaydi. Shuning uchun ham til oʻrgatish usullaridan biri boʻlgan tilni qiyoslash usuliga asoslanib, pokistonlik oʻquvchilarga oʻz ona tili (urdu) tilini asos qilib olib, oʻzbek tilidagi oʻxshash soʻzlarni topib, taqqoslash, uni qilish yoʻli bilan oʻzbek tilini oʻrgatamiz. Ular uchun tilimizni tushunish osonroq va sodda, shu bilan birga qiziqish uygʻotadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYHATI:

1. Ворожцова И.Б. Основы лингводидактики. – Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2007. – 113 с.
2. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студентов лингвистических университетов и фак.ин.яз.высш.пед.учеб.заведений/Н.Д.Гальскова, Н.И.Гез.– М.:Издательский центр «Академия»,2005,–336с.(81-88с.)
3. Rahman, Tariq. Language and Politics in Pakistan (англ.). – Karachi: Oxford University Press, 1996.
4. Qarayeva B. Oʻzbek tilini ikkinchi chet tili sifatida oʻrganish jarayonida mashqlar tizimi. Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2022, No 2 (43), 127-137
5. Muxitdinova X. Oʻzbek tilini ikkinchi til sifatida oʻqitish metodikasi. T-2023.
6. Safarova G. Oliy taʼlim oʻzga tilli guruhlarda oʻzbek tili fanini oʻtishda ayrim innovatsion metodlardan foydalanish. Oʻzbek tilini ikkinchi til va xorijiy til sifatida oʻqitish masalalari: muammo, yechim, istiqbollar